

Dossier 8&9.1: Hoe bijzonder was de Nederlandse verzuiling?

(hoofdstuk 8 en 9, LHvV)

Nederland was lang een verzuild land, en in sommige opzichten is dat nog steeds te merken. In het handboek wordt de verzuiling, een verdeling van de maatschappij in groepen op religieuze en levensbeschouwelijke grondslag, onder meer genoemd als verklaring van het zedige gedrag van de Nederlanders tot de jaren 1960, en van de kracht van het kostwinnersmodel in Nederland. Maar er wordt ook geconstateerd dat de verzuiling in zijn effecten lijkt op etnische verschillen, die in veel meer maatschappijen voorkwamen. Wat was de verzuiling, en hoe uitzonderlijk was het? Nederland was en is sinds de Reformatie een land zonder één dominante religie. In 1816 werd door Willem I een nieuwe kerkorde ingevoerd, waardoor de dominante protestantse kerk in Nederland de Nederlandse Hervormde kerk ging heten. In 1834 (de 'Afscheiding' onder leiding van dominee Hendrik de Cock) en in 1886 (de Doleantie onder leiding van dominee Abraham Kuyper) scheidden zich groepen orthodoxen af van de Nederlands Hervormde Kerk. Die kerk vonden de orthodoxen te centralistisch, te nauw verbonden met de staat en te modern, dat wil zeggen liberaal, in de leer. Deze groepen vormden samen vanaf 1892 de gereformeerden. Voorman Abraham Kuyper nam de leiding bij een straffe organisatie van zijn volksdeel, dat in 1909 zo'n acht procent van de bevolking omvatte. Hij stichtte een eigen krant (De Standaard, 1872), een eigen politieke partij (Anti-Revolutionaire Partij, 1879) en een eigen universiteit (Vrije Universiteit, 1880). Door die sterke organisatie hadden de gereformeerden een grote invloed, bijvoorbeeld in de politiek, waar zij tussen 1888 en 2010 35 jaar lang de minister-president leverden.

Andere religieuze groeperingen volgden. Ook de hervormden en de katholieken versterkten de eigen organisaties. Liberalen en socialisten, die principieel geen voorstander waren van een organisatie van politiek en maatschappij op religieuze grondslag, moesten wel meegaan. Zij vormden nimmer een zuil die evenzeer alle levenssferen omvatte als de confessionele zuilen. Hoewel dus niet volledig, raakte Nederland daardoor toch steeds meer georganiseerd op levensbeschouwelijke grondslag. Iedere zuil had een eigen politieke partij, kranten, fanfares, geitenfokverenigingen, jongerenorganisaties, geheelonthoudersbond, vrouwenorganisaties, sportverenigingen, bibliotheken, vakbonden en omroep. Wie de gelegenheid had, deed boodschappen bij winkeliers van de eigen zuil. Katholieken lasen katholieke boeken, protestanten protestantse. Het gehele leven kon zich daardoor in de eigen kring van de zuil afspelen, wat betekende dat ook huwelijkspartners doorgaans uit eigen kring kwamen, en de zuilen intact bleven. Gemengde huwelijken werden als problematisch gezien.

Tot de belangrijkste politieke issues in Nederland rond 1900 behoorden de schoolstrijd en het kiesrechtstrijd. De schoolstrijd ging over de vraag of de overheid alleen openbare scholen zou financieren, of ook katholieke en protestantse scholen. De kiesrechtstrijd handelde over de vraag welk deel van de bevolking stemrecht kreeg. Kuypers was er bijvoorbeeld voorstander van dat alleen mannelijke gezinshoofden kiesrecht zouden krijgen. Bij de pacificatie van 1917 werden beide zaken geregeld: er kwam algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, en het bijzonder, religieus georganiseerde onderwijs werd op dezelfde voet gesubsidieerd als het openbare onderwijs. Op deze grondslag werden ook andere subsidieregelingen ontworpen: religieuze ziekenhuizen, bejaardenhuizen en kruisverenigingen werden voortaan gelijkkelijk gesubsidieerd met openbare. Voor dit stelsel werd in 1935 in ambtelijke kring de term verzuiling gemunt, die tegen 1940 gemeengoed was.

Op sommige terreinen kwamen geen aparte organisaties tot stand (bijvoorbeeld de belangenbehartiging van verkeersdeelnemers), en de socialisten en liberalen waren voorstanders van openbaar onderwijs. Maar in veel sferen van het bestaan heerste verzuiling.

Verzuiling					
	<i>Gereformeerd</i>	<i>Hervormd</i>	<i>Katboliek</i>	<i>Socialistisch</i>	<i>Liberaal</i>
<i>Politieke partij</i>	ARP	CHU	RKSP, KVP	SDAP, PvdA	o.a. LU, VDB, VVD
<i>Krant</i>	Standaard, Trouw		Maasbode, Tijd, Volkskrant	Volk, Vrije Volk	NRC, Handelsblad, Telegraaf
<i>Omroep</i>	NCRV	VPRO	KRO	VARA	AVRO
<i>Vakcentrale</i>	CNV		NKV	NVV	(ANWV)
<i>werkgeversorganisatie</i>	VPCW	ARKW		-	VNW, VNO
<i>Onderwijs</i>	School met den Bijbel, VU		RK onderwijs, KUN, KHT	Openbaar onderwijs	
<i>Kruisvereniging</i>	Oranje-Groene Kruis		Wit-Gele Kruis	Groene Kruis	

De religieuze verscheidenheid van Nederland maakte dat katholieken, hervormden en gereformeerden op elkaar aangewezen waren om landelijk hun politieke punten door te voeren, waaronder de steun aan het systeem van verzuiling. Na invoering van het algemeen kiesrecht was geen enkele zuil in staat om zonder samenwerking met andere zuilen een meerderheid in de nationale politiek te behalen. Waar de lokale achterban dus zo veel mogelijk gescheiden werd, waren de leiders bereid om in de politiek (plaatselijk en landelijk) of in de onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers samen te werken en compromissen te sluiten. Op dat facet van het Nederlandse verzuilde stelsel was vooral de studie van de politicoloog Arend Lijphart uit

1968 gericht. Hij duidde dat aan als pacificatiepolitiek, en beschouwde het als een model waarvan ook andere, sterk verdeelde maatschappijen konden profiteren om ondanks de scheidslijnen in de maatschappij toch een stabiele democratie op te bouwen.

Historici grijpen nogal eens op verzuiling terug, als zij een verschil tussen Nederland en andere landen willen verklaren. Onderzoekers die verzuiling vergelijken met politieke scheidslijnen in andere landen, zien vaak overeenkomsten. Dat blijkt al uit het voorbeeld van Lijphart, die het Nederlandse geval als een voorbeeld van de categorie pacificatiedemocratieën beschouwde.

In navolging van de literatuur uit eigen, verzuilde kring, zijn de protestantse, katholieke en socialistische zuilen wel voorgesteld als een vorm van emancipatie van de betreffende bevolkingsgroepen tegenover de domantie van modern-hervormde liberalen. Siep Stuurman kwam in 1983 met een hele andere verklaring. Hij maakte onderscheid tussen delen van Nederland waar de feodaliteit belangrijk was. Daar was de bevolking lijdelijk en volgzaam, en die gebieden werden daarom in de negentiende en twintigste eeuw veel sterker kerkelijk dan andere delen van het land. Die delen van de bevolking werden door religieuze elites in de zuilen georganiseerd om de dreiging van feminisme en socialisme in te dammen. Hans Righart publiceerde in 1986 een vergelijking tussen de vorming van de katholieke zuil in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland. Ook hij zag de zuilen niet als een uiting van emancipatie, maar als een poging van elites om de eigen aanhang af te sluiten van modernisering die zich in de samenleving voltrok: als er dan toch radio of een vakbond kwam, dan eigen radio, en een eigen vakbond.

In een grootschalig onderzoeksproject onder leiding van Hans Blom werd de verzuiling in verschillende plaatsen in Nederland vergeleken. Dat leverde een groot aantal plaatselijke studies, en veel meer kennis over verzuiling op, maar leidde niet tot één samenhangend beeld. Plaatselijke verschillen zijn van belang, maar tegelijkertijd ook nationale integrerende tendensen, die plaatselijk dwingen tot het maken van keuzes over het stichten van scholen op geloofsbasis of het aansluiten van de werkliedenvereniging bij een nationale bond. De religieuze gemeenschappen vormen zowel een basis voor, als worden gevormd tijdens het proces van verzuiling. Stand, eer en respectabiliteit blijken nog lange tijd van groot belang geweest te zijn.

Literatuur

Blom, J.C.H. en J. Talsma (eds), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000)

Knippenberg, H., *De religieuze kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden* (Assen/Maastricht 1992)

Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1968)

Hellemans, S., *De strijd om de moderniteit. Sociale beweging en verzuiling in Europa sinds 1800* (Leuven 1990)

Hans Righart, *De katholieke zuil in Europa. Een vergelijkend onderzoek naar het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Meppel/ Amsterdam 1986)

Stuurman, S., *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983)